

MAJOROS ISTVÁN:

**GAZDASÁG VAGY POLITIKA? VÉLEMÉNYEK, VITÁK
A KÜLPOLITIKA ALAPVETŐ MEGHATÁROZÓIRÓL**
(A francia-orosz viszony kérdése)

A nemzetközi kapcsolatok történetével foglalkozó feldolgozásokban a szakemberek ma már többnyire arra törekednek, hogy feltárják mindazokat a tényezőket, mozzanatokat, amelyek befolyásolták a külpolitikai döntéseket, és hosszabb-rövidebb távon meghatározták az államok egymás közötti viszonyát. A vizsgálódás széles skálán folyik. Nem szűkítik le a nemzetközi kapcsolatok mozgását az államfők, diplomaták vagy a kabinetek közti viszonyokra, hanem a tényezők egész sorának összefüggésében nézik ezt. A földrajzi, demográfiai feltételek, a gazdasági, pénzügyi érdekek, a vallási erők, a közvélemény, a jog, a nemzeti hagyományok, az államfők illetve a külpolitika irányítóinak személyes érzelmei, véleményei, az adott ország politikai kerete, a nemzetközi helyzet, mind egy-egy tényező ebben a mozgásban. A sokoldalú megközelítésen belül több olyan monográfiát és tanulmányt találunk, amelyekben a történészek főleg két faktor, a gazdaság és a politika szerepének, e kettő egymásra és a külpolitikára gyakorolt hatásának szentelnek nagy figyelmet. E munkákban felmerül az a kérdés is, hogy e két tényező közül melyiknek van primátusa a döntésekben és általában a diplomáciai mozgásban. Az alábbiakban ezzel kapcsolatban mutatunk be néhány véleményt a 19. és 20. századra vonatkozó francia és orosz nyelvű szakirodalomból.

Az Association Française de Science Politique 1953. júniusában kétnapos kerekasztalbeszélgetést rendezett francia, angol, olasz, amerikai szakemberek részvételével a külpolitika alapjairól.¹ A gazdaság szerepéről, a francia külpolitikára gyakorolt hatásáról Jacques Grunewald mondta el gondolatait ezen a tanácskozáson.² „A marxista eszmét követő történészek számára – olvashatjuk referátuma bevezetőjében – a történelem a gazdasági tényezők terméke, és a nemzetközi kapcsolatok története ugyanazon faktorok hatásának van alávetve, mint a történelem többi ága.” Ezután mindjárt megjegyzi: „Nem kétséges, hogy a gazdasági tényezők jelentős szerepet játszottak a 20. század két világkonfliktusának eredetében.” A 19. századra, egészen 1914-ig azonban azt állapítja meg, hogy Franciaország külpolitikájában a gazdaságnak nem volt jelentős hatása. A júliusi monarchia idején pél-

dául a francia diplomáciát a szerződések tisztelete, valamint az befolyásolta, hogy a kontinens még mindig legnépesebb államának újra elsőrendű szerepet biztosítson az európai ügyekben. A 19. század első felében szerinte mindenképpen a politikai megfontolások hatottak elsősorban a külpolitikájára. A gazdasági tényező csupán egy területen, a vámkérdésben jelentkezett francia-angol viszonylatban. A második császárság ideje alatt e faktornak már nagyobb volt a hatása. Állandó és jelentős szerepet azonban csak 1914, illetve az első világháború után kapott a francia külpolitikában. Grunewald véleménye e szerep nagyságáról akkor derül ki, amikor az üzleti körök és a külpolitika viszonyát vizsgálva, Lenin és Buharin ellenében felveti a következőt: érvényesnek tekinthető-e minden esetben az a következtetésük, hogy a diplomácia az üzleti köröket szolgálja. Válasza egy újabb kérdés: „...maguk az üzleti körök, legalábbis gyakran, nem eszközök egy állam diplomáciájának szolgálatában?” Ezt azután néhány példával igyekszik illusztrálni és alátámasztani. Az első világháború utáni tőkebefektetések célja Kelet- és Délkelet-Európában a francia befolyás növelése, erősítése volt. Éppúgy, mint korábban a marokkói vagy a tunéziai ügynél: a kormány ekkor is politikai okokból támogatta a beruházásokat. Természetesen az üzleti köröknek is megvolt a hasznuk, sőt a kormánytól garanciákat, védelmet is kaptak érdekeik. A két tényező szerepét tekintve azonban nem a gazdaság, hanem a politika elsőbbségéről van szó ezekben az esetekben. Ez a megállapítás azonban általános érvényűnek semmiképpen sem tekinthető. Grunewald sem tekinti annak, hiszen maga is több olyan országot említ, amelyek politikájában a gazdasági tényezőnek mindig jelentős szerepe volt. Ilyen eset szerinte például Olaszország, amelynek külpolitikájára a nyersanyaghiány nagy hatással volt. Angliával és Németországgal kapcsolatban a szerteágazó kereskedelmi kapcsolatokat, a cári Oroszország és Törökország esetében pedig a tőkehiányt említi meg, mint a diplomáciát állandó jelleggel, döntően befolyásoló gazdasági tényezőt.

A kerekasztalbeszélgetés idején sem Franciaország, sem a fent említett államok története nem volt még annyira kimunkált, hogy a gazdaság szerepét a külpolitika valamennyi lényeges döntésénél nyomon lehetett volna követni. Az akkori eredmények inkább csak kérdések, problémák felvetésére adtak lehetőséget. Szintézisalkotásra, a törvényszerűségek megfogalmazására majd csak akkor kerülhet sor – írja referátuma végén Grunewald –, amikor a kutatások jelentősen előrehaladtak ezen a területen.

A hatvanas évek elejére változott a helyzet. Bertrand Gille a *Revue historique* hasábjain szép eredményekről számolhatott be.³ Mindenekelőtt

a 19. század második felének pénzügyi kapcsolatairól jelent meg, illetve volt készülőben több feldolgozás. Gille azonban nem csak a tények, adatok feltárásáról, összegzéséről adhatott számot, hanem a pénzügyek és a külpolitika összefüggésében bizonyos elméleti következtetésekről is beszámolhatott. Pierre Renouvin-t említi először, aki a külföldi francia beruházásokkal kapcsolatban fogalmazta meg, hogy ezek a kormánynak a bankcsoportokra gyakorolt nyomására jöttek létre, céljuk pedig kizárólag politikai jellegű volt. E következtetés illusztrálására a francia-orosz szövetséget, illetve az annak történetében nagy szerepet játszó pénzügyi kapcsolatokat hozta fel. Renouvin szerint ugyanis a francia üzleti körök 1895. és 1905. között francia-orosz viszonylatban kizárólag politikai okok miatt nem hagytak fel az 1888. óta folytatott gyakorlattal (kölcsönkibocsátások).

Gille ehhez kapcsolódva René Girault-t idézi: „...a politikai hatalom a csoportokat (pénzügyi) olyan akcióba vezetheti, amely gazdaságellenesnek tűnhet.”

Míg az idézett nézetek a politika elsőbbségét hangsúlyozták a gazdasággal szemben, addig abban a könyvben, amelyet Pierre Renouvin Jean-Baptiste Duroselle-lel közösen írt, a két faktor viszonya már árnyaltabban vetődik fel.⁴ Vajon a történésznek, amikor a nemzetközi kapcsolatok mozgására magyarázatot keres – tesz fel a kérdést –, az anyagi, pénzügyi érdekeknek, vagy pedig a politikai szándékoknak kell-e elsőbbséget adnia. Tagadhatatlan – tesz hozzá –, hogy vannak olyan esetek, amikor a politikai cselekvést a pénzügyi, gazdasági érdekek határozzák meg. Más esetekben viszont a gazdasági érdekek csupán eszközök, fegyverek a politikai szándékok, célok szolgálatában.⁵

Látszólag a gazdaság primátusát bizonyítja a következő eset. Az orosz államkölcsönöket, amelyeket 1888. decembere és 1913. decembere között bocsátott ki a francia pénzpiac – írja a Renouvin-Duroselle szerzőpáros – diplomáciai tárgyalások készítették elő.⁶ Ha ehhez hozzátesszük azt a ténytet, hogy az orosz kölcsönöket a francia sajtó – a szocialista és néhány radikális lap kivételével – dicsérte, támogatta, az a benyomásunk támad, hogy a politikai vezetés nem csak a diplomácia csatornáit, hanem az egész propaganda gépezetet is a gazdaság szolgálatába állította. Ez a benyomásunk csak további erősítést kap attól az egyszerű ténytől, hogy az orosz értékpapírok igen jól kamatoztak. Míg a külföldi államkötvények általában 3,25–3,5% között jövedelmeztek, addig az 1888-as orosz kölcsön 4,66% részesedést hozott a kötvénytulajdonosoknak.⁷ Ez a fő magyarázata annak, hogy az orosz kölcsönök nem csak a bankok ügye volt, hanem a

francia polgárok százezreit érdekelte, hiszen egymillió-hatszázezer francia volt érdekelve az orosz kölcsönügyletekben.

A gazdaság elsődleges szerepe azonban mégis csak látszólagos a francia-orosz szövetség létrejötté idején. Sőt, azt lehet mondani, hogy a gazdaság a szövetség története során is az eszköz szerepét játssza egy politikai cél, nevezetesen a szövetség konszolidálása érdekében.

Ugyancsak a politika elsőbbségére idézi a Renouvin-Duroselle szerzőpáros a következő esetet. A francia pénzügyminisztérium 1897-ben, 1901-ben és 1905. januárjában figyelmezteti a külügyminisztériumot: az orosz kölcsönök oly mértéktenül felduzzadtak, hogy Oroszország nem tud majd megbirkózni ezzel a teherrel. A kormány azonban politikai megfontolások miatt továbbra is ösztönzi a kölcsönöket.⁸ Delcassé szerint „a kormány szemében a kölcsön Franciaország biztonsága konszolidálásának az eszköze.”⁹

A kölcsönök eszköz és fegyver jellegét egyébként egyesek már a század elején is hangsúlyozták. A *Revue économique internationale* 1910. januári számában F. Somary pl. a következőket állapította meg: „...a francia kormány megértette, hogy a nép gazdagsága és az az előszeretet, melyet a fix jövedelmű elhelyezések iránt tanúsít, az ország legszilárdabb támaszát képezi, és a kormány mesteri tudással hasznot tudott húzni ebből...

Ma Franciaország csak nehezen kölcsönöz olyan államoknak, melyek neki politikailag közömbösek: a kormány a tőzsdei bejegyzésre való szentesítés jogát mint pénzfegyvert használja fel.”¹⁰

A másik vélemény, a gazdaság elsődlegességének, döntő voltának kiemelése is megtalálható azonban az említett időszakban. „A pénzfegyver egyetlen korban sem játszott olyan nagy szerepet, mint a miénkben. Franciaország növekvő befolyása csaknem kizárólag tőkehatalmának tulajdonítható. Ezen az alapon kötötték meg az orosz szövetséget, és ugyanez segítette az angol-francia antant kordióált. A pénzügyi befolyás erősen támogatta Franciaország pozícióit Algéciras-ban” hangsúlyozta egy német bankár 1907-ben.¹¹

A tőkemozgáshoz, a pénzfegyverhez kapcsolódva egy mai francia történész Raymond Poidevin azzal a felvetéssel is megpróbálkozik, hogy az 1871-es periodizációs dátum helyett az 1887-est ajánlja. Szerinte ugyanis 1887, a berlini pénzpiac bezárulása az orosz értékpapírok előtt, talán észszerűbb fordulópontot jelző évszám lehetne, mert a pénzfegyver széleskörű alkalmazása ekkor kezdődött meg a nemzetközi kapcsolatokban.¹²

A gazdasági, mindenekelőtt a pénzügyi tényezők jelentőségét, első-

legességét hangsúlyozó nézetekkel vitába szólít a nemrégiben meghalt szovjet történész, A.Z. Manfred¹³. Megjegyzi, elsősorban francia történészeknél találkozik azzal a felfogással, hogy a kölcsönök meghatározó szerepet játszottak a francia-orsz szövetség kialakulásában. Jean Bouvier, de különösen René Girault kutatásait említi ezzel kapcsolatban.

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején kialakuló gazdasági kapcsolatok Manfred szerint is játszottak valamelyes szerepet, és ezt természetesen figyelembe kell venni a két ország közeledésében, illetve a szövetség létrejöttében. De mindjárt hozzát teszi: neki túlzottnak tűnik az a jelentőség, amit a gazdasági faktor ebben az esetben kap. Nem szabad ugyanis elfelejteni – írja –, hogy az első francia kölcsönök csak 1888–1889-ben jelentek meg. A két ország közti politikai közeledés viszont ekkorra már lényegében eldöntött kérdés volt. A pénzügyi kapcsolat ebben az időben még jelentéktelen szerepet játszott, és a politikai döntésekre alig volt hatással – jegyzi meg Manfred. Néha – folytatja tovább – a külföldi irodalomban érdekes túlzások találhatók a gazdasági tényezők közvetlen hatásáról a politikai harc kimenetelére. Ha neki tennék fel azt a kérdést, hogy a pénzügyi kapcsolat, az első kölcsönök, vagy más motívumok játszottak-e döntő szerepet a két ország közeledésében, ő az utóbbiak fontosságát hangsúlyozná. „Az én véleményem szerint fő és meghatározó jelentőségük a politikai, vagy ha úgy tetszik, a két ország stratégiai érdekeinek voltak...”

Kétségtelen, hogy Manfred véleményével egybehangzóan, a francia-orsz szövetség létrejötte idején a kölcsönök a politikai, stratégiai érdekek részeként jelentek meg, és nem maguk jelentették a stratégiát, a politikát. Franciaország számára a szövetség a diplomáciai elszigeteltségből való kilépést jelentette. Oroszországot ugyancsak az elszigeteltségtől való félelem vezette a katonai elkötelezettség útjára. Ezek pedig mindkét fél részéről politikai jellegű tényezők.

Manfred néhány megállapítása mégis vitatható. Nem fogadható el az az állítása, hogy 1888–89-ben, amikor az első francia kölcsönök megjelentek, a két ország közötti közeledés már eldöntött kérdés volt. Tény, hogy a nyolcvanas évek végén jelentős tábora volt a francia orientációnak Oroszországban, de nem volt jelentéktelen a német kapcsolat híveinek tábora sem. (Pl. Giers is ide tartozott.) Franciaország azonban inkább az ütőkártya szerepét játszotta a politikai vezetés számára Németországgal szemben, mintsem hogy cél lett volna. Az oroszok mindenekelőtt a hármasszövetség megújítását akarták megakadályozni. Ezért az volt a véleményük, hogy a francia szövetséggel való fenyegetés többet ér, mint maga a szövetség.¹⁴

Vitatható Manfrednak az a megállapítása is, miszerint a pénzügyi kapcsolat ebben az időben jelentéktelen lett volna. Ha megnézzük az évenkénti kibocsátásokat, azt állapíthatjuk meg, hogy 1888-tól 1894-ig jelentős összegek kerültek ki a párizsi pénzpiacról.

<i>Év</i>	<i>millió frankban</i> ¹⁵
1888.	500
1889.	1.942
1890.	1.062
1891.	804
1892.	175
1893.	507
1894.	4.101

A francia-orosz szövetség létrejöttéig tartó időszak évenkénti tőkeki-bocsátása az 1914-ig tartó periódus egészében nézve is jelentős.

Manfred véleménye után foglaljuk össze René Girault-ét is, hiszen a szovjet történész elsősorban vele szemben fejtette ki nézeteit. Az oroszországi francia tőkebefektetésekről írt könyvének egyik fejezetében maga is szentel néhány oldalt a politikai illetve a gazdasági tényezők problémájának a nemzetközi kapcsolatokban. Kérdésselvetése hasonlít a Renouvin-Duroselle szerzőpáros már említett kérdéséhez: vajon a diplomáciai közeledés a pénzügyi kapcsolatnak volt-e köszönhető, vagy – ellenkezőleg –, a gazdasági közeledés maga is feltételezte a politikait? Girault megállapítja, hogy a pénzügyi közeledés 1887–1890. között megelőzte a politikait. „Kétségtelen – írja ezután –, az első nagy orosz kölcsönök technikai sikere megkönynyíti a francia-orosz szövetség hiveinek munkáját.” Majd így folytatja az előbbi gondolatot: „Ettől kezdve a pénzügyi kötelékek Franciaország és Oroszország között azoknak a szolgálatában vannak, akik a politikai közeledést akarják Oroszországgal. Ez utóbbiak, mint Goblet (fenntartással), Ribot vagy Freycinet, nem a pénzügyi megfontolásoknak engedelmesskednek, amikor a francia külpolitikát ebbe az irányba vezetik; politikai vagy stratégiai motívumok ösztönzik őket: az erők egyensúlya Európában, a német-orosz viszontbiztosítási szerződés felújításának megakadályozása, az angol-német közeledés megjelenése elegendő ok a cselekvésre.” Girault-nak ez a megállapítása megengedi, hogy a gazdasági elsőbbség átmenjen a politika elsőbbségébe, és ezen a ponton közel kerül véleménye Manfredéhoz. Girault azonban a fentieket még kiegészíti egy mondattal: „...a politikai és gazdasági ér-

dekek egyezése teszi szilárdná az új orientációt.”¹⁶ A folytatásban pedig ennek a gondolatnak a másik oldalát mutatja meg.

Az 1891. októberi kölcsön bukása, illetve az oroszországi konjunktúra megszűnése 1891–1892-ben súlyosan ránehezedik a francia-orosz közlekedés sorsára. Ebben a helyzetben azonban a német pénzügyi körök képtelenek helyettesíteni a franciákat, így az oroszoknak nincs más választásuk, mint megkötni a szövetséget a Francia Köztársasággal. Tehát „az európai gazdasági feltételek – állapítja meg Girault – gyakorlatilag lehetetlenné tettek mindenféle politikai változtatást...”¹⁷

Ezen a ponton lényegesen eltér Manfred és Girault véleménye.

A szovjet történetíró – mint már említettük – túlzásnak tartja, hogy a gazdasági tényezők közvetlenül hassanak a politikai harc menetére. És míg ő a politika elsőbbségét hangsúlyozza, addig francia kollégája szerint ennek az ellenkezője is előfordul. És nem csak oly módon, hogy az egyik esetben a gazdaság a meghatározó, a másokban pedig a politika, hanem úgy is, hogy egy azonos esetben mindkét variáció megjelenhet. Például a francia-orosz szövetség létrejötte a diplomáciai elszigeteltség megszűnését jelenti francia szempontból, s egyben a politika elsőbbségét. Az Oroszország által kínált lehetőségek viszont – biztos és jövedelmező kötvények, korlátlan tőkehelyezés stb. – a gazdasági faktort tolják előtérbe.

Ezenkívül Girault, ellentétben Manfreddel azt is hangsúlyozza, hogy a diplomata cselekvése és a gazdasági helyzet között van megfelelés, összefüggés. Csupán igazolni nem lehet dokumentumokkal, hogy egy politikai döntés egy adott gazdasági körülmény hatására született meg.

Tehát „...René Girault olyannak tekinti a politikát és a gazdaságot, mintha intim módon összefonódtak volna, illetve olyannak, hogy nem lehet egymástól megkülönböztetni őket.” Ez már Jean-Baptiste Duroselle véleménye, aki legújabb munkájában a nemzetközi kapcsolatok területén végzett több évtizedes kutatásainak eredményeit, tapasztalatait hatalmas politológiai „hősköteménnyé, látomássá” formálta, rendszerezte. Munkája egyik alfejezetében három francia történéshöz a gazdaságról alkotott véleményét foglalta össze röviden.¹⁸ Girault után Jacques Thobie következik: „ő úgy véli – írja róla Duroselle –, hogy politika és gazdaság teljesen különböznek; de – Marx Károly gondolatával egyezően – úgy, hogy egyedül a gazdaság a döntő.” A harmadik történész a már idézett Raymond Poidevin: „ő azt tartja, két szféra létezik, az egyik politikai, amelyik a kormányok sajátja; a másik gazdasági, ahol üzleti körök mozognak, és ez a két szféra ha-

tással van egymásra, egybeesnek, anélkül azonban, hogy az egyik vagy a másik szüntelenül döntő hatást gyakorolna.”

E rövid összegző végén maga Duroselle is állást foglal. Eszerint ő Poidevin megoldása felé hajlik.

Ha általános érvényű következtetést szeretnénk levonni a bemutatott vélemények alapján arról, hogy a nemzetközi kapcsolatok alakulásában melyik tényezőnek, a gazdaságnak vagy pedig a politikának van-e döntő súlya, nehéz helyzetbe kerülünk. A vélemények, amint ezt a példák mutatták, megoszlanak. Így legfeljebb Yves Trotignon egyik megjegyzését ismételtethetjük: „ez az a kérdés, amelyért már sok tinta elfolyt”,¹⁹ de egyértelmű következtetés, vagy magyarázat nem született meg. Ennek ellenére talán mégsem volt hiábavaló a tintaáldozat. Mindenekelőtt azért, mert azt a következtetést a bemutatott vélemények alapján mégis levonhatjuk, hogy a nemzetközi kapcsolatok mozgására láthatóan nincsen általános érvényű, minden egyes esetre egyformán alkalmazható magyarázat. Úgy tűnik, az államok külső cselekvését nem lehet egyetlen döntőnek tekintett tényező – akár a gazdaság, akár a politika (stratégia) – alapján megmagyarázni. A két faktor végülis elválaszthatatlan egymástól. Olykor előzik, olykor kiegészítik egymást, máskor teljesen összefonódnak, egyazon kérdés történeti fejlődésében viszonyuk megváltozhat, és az sincs kizárva, hogy a folyamat sodrában ellentétbe kerüljenek egymással. Ezért oly nehéz megvonni a határt, hogy hol ér véget a gazdaság, és hol kezdődik a politika.

Jegyzetek

1. La politique étrangère et ses fondaments
Rapports préparés sous la direction de Jean-Baptiste Duroselle Paris 1954.
2. La politique étrangère et ses fondements (szerk.: J.-B. Duroselle) Jacques Grunwald: L'influence des facteurs économiques sur les décisions dans la politique étrangère de la France (3–32.)
3. Bertrand Gille: Finance internationale et Trusts (Revue historique 1962. április–június 291–327.)
4. Pierre Renouvin – Jean-Baptiste Duroselle: Introduction a l'histoire des relations internationales Paris 1964.
5. id.m. 168.
6. P. Renouvin – J-B. Duroselle: id.m. 139.
7. René Girault: Emprunts russes et investissements français en Russie 1887–1914. Paris 1973. 92.
8. P. Renouvin-J-B. Duroselle: id. m. 140.
9. R. Girault: id.m. 592.

10. Raymond Poidevin: Finances et relations internationales 1887–1914. Paris 1970. 59.
11. id.m. 58.
12. id.m. 5.
13. A.Z. Manfred: Obrazování ruskko-francuszkogo sojuza Moskva 1975. 288–289.
14. Eugen Calschi: Les relations financieres entre la France et la Russie de 1886. à 1892, Paris 1963. 123.
15. René Girault: id.m. 90.
16. id.m. 581.
17. id.m. 582.
18. Jean-Baptiste Duroselle: Tout Empire périra
Une vision théorique des relations internationales Paris 1981. 171–172.
19. Yves Trotignon: La France au XXe siècle
Paris 1976. tome I. 35.